

3.2. Baudžiamojo kodekso naujovės, susijusios su bausmės vykdymo atidėjimo taikymu

Mykolo Romerio universiteto Mykolo Romerio teisės mokyklos

Baudžiamosios teisės ir proceso institutas

Dr. Renata Marcinauskaitė

El. paštas: rennata@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-19-01-13

Santrauka. Straipsnyje aptariamos 2019 metų Baudžiamojo kodekso (toliau – BK) naujovės, susijusios su bausmės vykdymo atidėjimo (BK 75 ir 92 straipsniai) reglamentavimo pakeitimais. Analizuojant juos atkreipiamas dėmesys į tai, kad nors šie pakeitimai turėtų įsigaliooti 2020 m. liepos 1 d., iki to laiko būtina atskleisti įstatymo leidėjo tikslus – tai sudarytų galimybes užtikrinti, kad bausmės individualizavimo taisyklės būtų aiškinamos ir taikomos vienodai. Taip pat aiškesniam BK 75 ir 92 straipsnių pakeitimų supratimui būtina atsižvelgti į 2019 metų BK Bendrosios dalies pokyčių visumą ir nuostatas, susijusias su bausmių ir baudžiamojo poveikio priemonių skyrimu, aiškinti jas sistemiškai.

Reikšminiai žodžiai: bausmės vykdymo atidėjimas, probacija, baudžiamoji atsakomybė.

Įvadas

Lietuvos baudžiamosios politikos griežtumą, be kita ko, patvirtina tai, kad Lietuvos pataisos įstaigose daugiau kaip pusę (51,5 proc.) nuteistųjų atlieka ilgesnes nei 5 metų laisvės atėmimo bausmes.²³ Svarbu ir tai, kad, pastaraisiais metais keičiant BK, baudžiamoji politika iš esmės buvo orientuojama į griežtesnes bausmes, išskyrus tik kai kurias išimtis. Kaip antai 2015 m. BK 75 straipsnio pakeitimais buvo sudarytos galimybės bausmės vykdymo atidėjimą taikyti ir tais atvejais, kai padarytas sunkus nusikaltimas (jei asmuo buvo nuteistas ne daugiau kaip ketverių metų laisvės atėmimo bausme), tačiau šios galimybės 2017 m. panaikintos.

2019 m. įstatymų leidėjas, spręsdamas nusikalstamų veikų padarymo teisinių pasekmių problemas, padarė nemažai svarbių pakeitimų BK Bendrojoje dalyje: pirma, keistas tam tikrų bausmių ir baudžiamojo poveikio priemonių reglamentavimas, antra, koreguotos pačios bausmių bei baudžiamojo poveikio priemonių skyrimo taisyklės, bausmės vykdymo atidėjimo sąlygos. Dalis šių nuostatų, be kita ko, susijusių ir su bausmės vykdymo atidėjimu (BK 75 ir 92 straipsniai), turėtų įsigaliooti 2020 m. liepos 1 d.²⁴ Siekiant imtis priemonių, kad būtų sumažintas įkaltintų asmenų skaičius Lietuvoje, 2019 m. BK 75 ir 92 straipsnių pakeitimais numatoma galimybė teismui, be kita ko, kai kurių sunkių nusikaltimų atveju paskirti dalinį bausmės vykdymo atidėjimą, nuteistiesiems, kuriems bausmės vykdymas atidėtas, paskirti intensyvią priežiūrą, nuteistiesiems arešto

23 Įstatymo projekto Nr. XIIIIP-3172 Aiškinamasis raštas „Dėl Baudžiamojo kodekso 42, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 67, 70, 71, 74, 75, 82, 85, 92 ir 243 straipsnių pakeitimo įstatymo, Bausmių vykdymo kodekso pakeitimo įstatymo, Baudžiamojo proceso kodekso 309, 339, 342, 353, 354, 357, 358, 360, 361, 362 ir 364 straipsnių pakeitimo įstatymo, Probacijos įstatymo Nr. XI-1860 pakeitimo įstatymo, Suėmimo vykdymo įstatymo Nr. I-1175 2, 6, 7, 8, 12, 17, 20, 22, 27, 30, 32, 36, 40 straipsnių pakeitimo ir 43 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymo ir Pataisos pareigūnų veiklos įstatymo Nr. XIII-1387 4 ir 10 straipsnių pakeitimo ir 5 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymo projektų“, žiūrėta 2020-01-10, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/68cf7c10195a11e9bd28d9a28a9e9ad9?jfwid=jpvqx0d03>.

24 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 67, 70, 71, 74, 75, 85, 92 ir 243 straipsnių pakeitimo įstatymo 18 straipsnio 1 dalis. TAR, 2019-07-05, Nr. 11177.

bausme taikyti bausmės vykdymo atidėjimą su intensyvia priežiūra ir pan. Nors, kaip minėta, šių pakeitimų visuma turėtų įsigalioti 2020 m. liepos 1 d., iki to laiko būtina atskleisti šių pakeitimų turinį, aptarti jų taikymo aspektus užtikrinant, kad bausmės individualizavimo taisyklės teismų būtų suprantamos ir taikomos vienodai. Atsižvelgiant į tai, straipsnyje pateikiamos galimos BK 75 ir 92 straipsnių naujovių interpretavimo galimybės ir jų sisteminis aiškinimas.

Siekiant tinkamai atskleisti BK 75 ir 92 straipsnių pakeitimus, straipsnyje naudoti dokumentų analizės, loginis ir apibendrinimo metodai.

3.2.1. Baudžiamosios atsakomybės proporcingumas ir bausmės vykdymo atidėjimas

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pabrėžiama, kad konstitucinė teisė į teisingą teismą, be kita ko, reiškia, kad baudžiamajame įstatyme nustatyta ir teismo paskirta bausmė turi būti teisinga; tokiai bausmei paskirti baudžiamajame įstatyme turi būti įtvirtintos visos galimybės.²⁵ Šie išaiškinimai neišvengiamai yra susiję ir su proporcingumo principu, kurio turi būti paisoma nustatant baudžiamąją atsakomybę už nusikalstamas veikas – valstybės įtvirtinamos poveikio priemonės turi būti adekvačios teisės pažeidimui, jos turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti.²⁶ Šiuo aspektu svarbu ir tai, kad vienodas baudžiamosios atsakomybės pagrindas nereiškia, kad visiems asmenims, padariusiems tokią pat nusikalstamą veiką, turi būti taikomos ir vienodos baudžiamosios teisinės pasekmės. Kaip pažymima Konstitucinio Teismo praktikoje, tokių pasekmių individualizavimas nepažeidžia asmens lygybės įstatymui principo.²⁷ Baudžiamojoje justicijoje šios konstitucinės nuostatos, be kitų būdų, yra realizuojamos užtikrinant veiksmingą probacijos sistemą, tinkamą bausmės vykdymo atidėjimo reglamentavimą ir praktinį įgyvendinimą. Atitinkamai į alternatyvių teisinių priemonių taikymą orientuota baudžiamoji politika pamažu leistų šalinti vieną pagrindinių baudžiamosios justicijos trūkumų Lietuvoje – pernelyg dažną realios terminuoto laisvės atėmimo bausmės taikymą, sudarytų galimybes siekti ir kalinių skaičiaus mažinimo tikslų.

Viena iš baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo formų – bausmės vykdymo atidėjimas – reglamentuotas BK 75 ir 92 straipsniuose. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – kasacinės instancijos teismas) praktikoje pripažįstama, kad tai yra vienas efektyviausių racionalios baudžiamosios politikos instrumentų, leidžiančių kontroliuoti nusikalstamas veikas padariusių asmenų elgesį laisvėje, neardant jų socialinių ir ekonominių ryšių, neizoliuojant nuo visuomenės, apsaugant juos nuo neigiamo kalinių poveikio, taip mažinant nusikalstamų veikų recidyvo tikimybę.²⁸ Atitinkamai bausmės vykdymo atidėjimo nuostatų tinkamas reglamentavimas sudaro galimybes teismui pagal jam suteiktas diskrecijos ribas nuteistajam realią laisvės atėmimo bausmę taikyti kaip paskutinę priemonę. Pripažinus bausmės vykdymo atidėjimo efektyvumą sprendžiant minėtas problemas, taip pat išryškinant alternatyvių baudžiamųjų teisinių priemonių svarbą ir šia linkme orientuojant baudžiamąją politiką, 2019 m. priimti BK 75 ir 92 straipsnių pakeitimai²⁹, įsigaliosiantys 2020 m.

25 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003-06-13, Nr. 57-2552.

26 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. rugsėjo 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008-09-20, Nr. 108-4136; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 31 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011-02-03, Nr. 14-602.

27 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 1997-11-19, Nr. 104-2644.

28 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-266-942/2015; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. liepos 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-217-976/2018; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-8-788/2018.

29 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 67, 70, 71, 74, 75, 85, 92 ir 243 straipsnių pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2019-07-05, Nr. 11177.

liepos 1 d. Šie pakeitimai yra dalis priemonių, kurių įstatymų leidėjas ėmėsi siekdamas mažinti didelį kalinių skaičių Lietuvos įkalinimo įstaigose, todėl BK 75 ir 92 straipsnių nuostatos turėtų būti vertinamos kompleksiskai su kitais bausmių (pavyzdžiui, BK 46, 47, 48, 49 str.), baudžiamojo poveikio priemonių (BK 67 str.), bausmės skyrimo nuostatų (pavyzdžiui, BK 55 str.) aktualiais pakeitimais. Kaip tik visuma šių nuostatų turėtų užtikrinti efektyvesnę baudžiamajai atsakomybei keliamų tikslų įgyvendinimą.

3.2.2. Bausmės vykdymo atidėjimo taikymo naujovės, įsigaliosiančios nuo 2020 m. liepos 1 d.

Prieš aptariant 2019 m. BK 75 ir 92 straipsnių pakeitimus, paminėtina, kad, atsižvelgiant į bausmės vykdymo atidėjimo metu vykdomą asmens elgesio kontrolę, susijusią su tam tikrais asmeninės laisvės suvaržymais ir atsakomybe, kasacinės instancijos teismo praktikoje konstatuota, jog bausmės vykdymo atidėjimo taikymas negali būti prilyginamas nebaudžiamumui ir nepagarbai įstatymui.³⁰ Be abejo, šiuo aspektu reikėtų pažymėti, kad taikant bausmės vykdymo atidėjimą humaniškumo principo reikalavimai derintini su teisingumo principu, pagal kurį teismo sprendimu negali būti paneigiama baudžiamosios teisės esmė ir paskirtis, formuojamos nebaudžiamumo nuotaikos, nepagarba įstatymui ar ignoruojami nukentėjusiųjų teisėti interesai. Iš baudžiamosios teisės kyla reikalavimas, kad kiekvienas teismo sprendimas turi sukurti teises prielaidas tam, kad valstybės reakcija į kaltininko sukeltą konfliktą su baudžiamuoju įstatymu (paskirta bausmė ar kita baudžiamojo poveikio priemonė) užtikrintų ne tik specialiąją, bet ir bendrąją prevenciją.³¹ Baudžiamasis įstatymas (ir anksčiau, ir 2020 m. įsigaliojus BK 75 ir 92 straipsnių pakeitimams) bausmės vykdymo atidėjimo taikymo klausimą palieka teismo diskrecijai – sprendamas dėl bausmės vykdymo atidėjimo ar dalinio bausmės vykdymo atidėjimo, teismas vadovaujasi ne tik BK 75 ar 92 straipsniuose įtvirtintais formaliais pagrindais, bet ir bausmės tikslais (BK 41 str. 2 d.), nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumais (BK 92 str. taikymo atveju), taip pat vertina bylos aplinkybes, susijusias su padaryta nusikalstama veika ir nuteistojo asmenybe. Šie bylos duomenys turi sudaryti prielaidas išvadai, kad bausmės tikslai bus pasiekti realiai neatliekant bausmės (arba įsigaliojus minėtų BK straipsnių pakeitimams – asmeniui atlikus tik jos dalį).

Vienas aktualesnių BK 75 straipsnio (kaip ir BK 92 str.) pakeitimų įtvirtina bausmės vykdymo atidėjimo galimybes, jeigu asmuo pirmą kartą nuteisiamas arešto bausme. Šios nuostatos svarba, be kita ko, išryškėja atsižvelgiant į BK 49 straipsnio 5 dalies, nustačiusios galimybę areštą atlikti poilsio dienomis, panaikinimą. Kadangi minėta arešto tvarka paprastai buvo nustatoma dirbantiems asmenims, galimybę nuteistajam išsaugoti darbo vietą, įsigaliojus BK 75 straipsnio pakeitimams, turėtų sudaryti kaip tik arešto bausmės vykdymo atidėjimas.

Ne tik mažinant įkalinimų asmenų skaičių, bet ir siekiant kiek įmanoma trumpinti skiriamas laisvės atėmimo bausmes, BK 75 ir 92 straipsnių pakeitimais baudžiamajame įstatyme įtvirtinta naujovė – dalinis bausmės vykdymo atidėjimas. Pavyzdžiui, BK 75 straipsnio nuostatos nuo 2020 m. galės būti taikomos asmenims, nuteistiems daugiau kaip šešeriems metams už dėl neatsargumo padarytus nusikaltimus arba daugiau kaip ketveriems metams už vieną ar kelis nesunkius ar apysunkius tyčinius nusikaltimus. Aktualu, kad dalinis bausmės vykdymo atidėjimas galės būti taikomas ir tais atvejais, kai padarytas sunkus nusikaltimas, jei už jo padarymą asmuo yra nuteistas laisvės atėmimu ne daugiau kaip penkeriems metams (išskyrus sunkius nusikalti-

30 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-8-788/2018; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. liepos 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-217-976/2018.

31 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-549/2007; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-181/2012; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. balandžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-132-942/2016; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. birželio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-171-697/2019.

mus, numatytus BK XV, XVI, XVIII, XX, XXI, XXIII, XXXV, XXXVII, XLIV skyriuose). Svarbu tai, kad BK 75 ir 92 straipsnių nuostatos, įtvirtinančios galimybę taikyti dalinį bausmės vykdymo atidėjimą minėtų sunkių nusikaltimų atveju, gali būti vertinamos ir tam tikra prasme kaip kompromisinės. Šiuo aspektu paminėtina, kad galimybės taikyti bausmės vykdymo atidėjimą už sunkius nusikaltimus (jei už jų padarymą paskirta ne didesnė kaip ketverių metų laisvės atėmimo bausmė) buvo nustatyta 2015 m. BK 75 straipsnio pakeitimais, vėliau, 2017 m., tokia galimybė panaikinta ir bausmės vykdymo atidėjimo taikymas susietas tik su neatsargių ir tyčinių nesunkių bei apysunkių nusikaltimų padarymu. Nuo 2020 m. įsigaliosiančiomis BK 75 straipsnio nuostatomis bandoma suderinti šias skirtingas pozicijas – baudžiamasis įstatymas nustato galimybes atidėti bausmės vykdymo atidėjimą sunkių nusikaltimų atveju, tačiau toks atidėjimas yra dalinis, asmuo už sunkių nusikaltimų turi būti nuteistas laisvės atėmimu ne daugiau kaip penkeriems metams, baudžiamajame įstatyme taip pat įtvirtinamos sunkių nusikaltimų grupės (rūšys), kurios, įstatymo leidėjo nuomone, pagal savo pobūdį yra nesuderinamos su bausmės vykdymo atidėjimo taikymu (pavyzdžiui, nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai, nusikalstamos veikos žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, nusikaltimai visuomenės saugumui, nusikalstamos veikos, susijusios su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodingosiomis ar stipriai veikiančiomis medžiagomis).

Kita naujovė, kurią numato 2019 m. BK 75 ir 92 straipsnių pakeitimai, įsigaliosiantys 2020 m., yra intensyvios priežiūros taikymo galimybės atidedant bausmės vykdymą. Intensyvi priežiūra – tai nuteistojo buvimo vietos pagal nustatytą laiką kontrolė elektroninio stebėjimo priemonėmis (nuteistojo buvimo vietą ir laiką nustato teismas). Šios priemonės nuo 2012 m. Lietuvoje pirmiausia buvo pradėtos taikyti lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigos nuteistiesiems, o pastebėjus teigiamus elektroninio monitoringo taikymo rezultatus (pavyzdžiui, sumažėjo nuteistųjų, vengiančių laikytis lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų sąlygų), intensyvios priežiūros taikymą siūloma plėtoti, be kita ko, ir bausmės vykdymo atidėjimo vykdymo efektyvumui užtikrinti.³² Minėti BK 75 straipsnio pakeitimai numato, kad su intensyvia priežiūra teismas nuteistajam galės paskirti vieną ar kelias tarpusavyje suderintas baudžiamojo poveikio priemones (BK IX skyrius), taip pat pareigas (BK 75 str. 5 ir 6 d.); jei bausmės vykdymas atidedamas nepilnamečiui (BK 92 straipsnis), su intensyvia priežiūra teismas galės paskirti vieną ar kelias tarpusavyje suderintas auklėjamojo poveikio priemones (išskyrus atidavimą į specialiąją auklėjimo įstaigą). Intensyvios priežiūros taikymo aspektu aktualu ir tai, kad, pavyzdžiui, 2019 m. BK 75 straipsnio pakeitimais nėra įtvirtinami kriterijai, kuriais vadovaudamasis teismas galėtų spręsti dėl intensyvios priežiūros skyrimo nuteistajam. Atsižvelgiant į tai, aktualūs tampa bausmės skyrimo pagrindai (BK 54 straipsnio 2 dalis) ir bausmės paskirtis, kuria vadovaudamasis teismas turės nustatyti, ar tikslinga nuteistajam taikyti kaip tiktokias elektroninio stebėjimo priemones.

Analizuojant 2019 m. BK 75 ir 92 straipsnių pakeitimus aktualu, kad jie teismus orientuos ne tik į alternatyvių areštui ir laisvės atėmimui bausmių skyrimą (BK 55 str.), bet ir į paskirtų arešto ar terminuoto laisvės atėmimo bausmių vykdymo atidėjimo taikymą. Kaip antai teismas, skirdamas arešto ar laisvės atėmimo bausmę ir BK 75 ar 92 straipsnių nustatyta tvarka neatidėdamas bausmės vykdymo, privalės motyvuoti savo sprendimą (BK 75 str. 8 d., 92 str. 6 d.). Kadangi, pavyzdžiui, šiuo metu galiojančios BK 75 straipsnio nuostatos tokio reikalavimo nenustato, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje atkreipiamas dėmesys į tai, kad nors baudžiamajame įstatyme nėra imperatyvaus reikalavimo, teismų praktikoje teismas kiekvieną kartą, kai nuteistojo padarytos veikos pavojingumo pobūdis ir laipsnis bei už tai paskirtos bausmės rūšis ir dydis atitinka BK 75 straipsnio reikalavimus, svarsto, ar yra pakankamas pagrindas manyti, kad bausmės tikslai bus pasiekti realiai neatliekant atlikimo, ir sprendžia bausmės vykdymo atidėjimo klausimą. Tačiau teismas neįpareigotas išdėstyti

32 Įstatymo projekto Nr. XIII-P-3172 Aiškinamasis raštas, *supra note* 23.

motyvų, kodėl tokioje byloje nebuvo taikytas bausmės vykdymo atidėjimas.³³ Akivaizdu, kad, įsigaliojus 2019 m. minėtų BK straipsnių pakeitimams, teismų praktika šiuo aspektu turės kisti.

Išvados

1. Teisės aktuose įtvirtintos alternatyvos asmens įkalinimui pirmiausia yra orientuotos į laisvės atėmimo vietose esančių asmenų skaičiaus mažinimą, asmenų pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos valdymą, taip pat sąlygų visuomenės saugumui užtikrinti sudarymą. Prie šių alternatyvių priemonių, be kita ko, leidžiančių įgyvendinti proporcingumo principo reikalavimus, priskirtinas ir bausmės vykdymo atidėjimas, nustatytas BK 75 ir 92 straipsniuose.
2. 2019 m. BK 75 ir 92 straipsnių pakeitimai, įsigaliosiantys 2020 m. liepos 1 d., nustato nemažai bausmės vykdymo atidėjimo taikymo naujovių: sudaromos bausmės vykdymo atidėjimo galimybės ne tik terminuoto laisvės atėmimo, bet ir arešto bausmės atveju; įtvirtinamas dalinis bausmės vykdymo atidėjimas, taip pat jo taikymo galimybės, be kita ko, atitinkamus sunkius nusikaltimus padariusiems asmenims; plečiant intensyvios priežiūros taikymą, ji nustatoma ir bausmės vykdymo atidėjimo atveju; su šiomis naujovėmis suderinamas baudžiamojo poveikio priemonių, taip pat pareigų paskyrimas ir pan.
3. Bausmės vykdymo atidėjimo reglamentavimo pokyčiai BK – tai tik dalis tų naujovių, kurių buvo imtasi gerinant penologinę situaciją Lietuvoje. Atsižvelgiant į BK Bendrosios dalies pokyčių visumą, neišvengiamai aiškinant ir taikant baudžiamosios atsakomybės individualizavimui svarbias nuostatas, keisis ir teismų praktika. Kaip antai bausmės vykdymo atidėjimo aspektu aktualu, kad teismams nustatomas imperatyvas kiekvieną kartą motyvuoti, kodėl byloje atsakyta šį institutą taikyti. Be to, nemažai neaiškumų teismų praktikoje gali kilti sprendžiant ir intensyvios priežiūros skyrimo klausimus.

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-345-511/2018; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-213/2011.